

ДИКОРОСЛІ ТРАВИ В НАРОДНІЙ МЕДИЧНІЙ КУЛЬТУРІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)

Сергій Швидкий

УДК 633.88(477.52/.62)“19/20”

У статті досліджено дикорослі трави, що їх застосовує населення Слобідської України в народній медичній культурі, розглянуто повір'я та звичаї, пов'язані зі збором цілющих рослин, різноманітні види ліків і технології їх виготовлення.

Ключові слова: дикорослі трави, народна медична культура, цілющі рослини, захворювання, лікування.

The article deals with the growing wild grass used by the inhabitants of Ukrainian Slobozhanshchyna in the folk medical culture, with superstitions and customs referring a gathering of the medicinal herbs, with various kinds of remedies and technology of their making.

Keywords: growing wild grass, folk medical culture, medicinal herbs, diseases, treatment.

У народній медичній культурі населення Слобожанщини, так само, як і в інших регіонах України¹, фітотерапія залишається одним з основних видів лікування. Цьому сприяє багата на лікарські рослини природа краю. Надзвичайно різноманітним є видовий склад використання трав і сфера їхнього застосування. За даними О. Губергриця та М. Соломченка, слобожани вживають понад 214 видів рослин, з них 141 дикорослу і 73 культивовані². Серед них поширені як городні, садові та технічні культури, так і дикорослі трави, кущі, дерева. Використовуються й отруйні рослини. Деяке лікарське зілля садять і вирощують у квітниках біля хати. Слід зауважити, що в етномедицині українського народу застосовується 450 видів рослин для лікування більш ніж 200 захворювань³. А в цілому арсенал лікарських трав, що використовуються в народній медицині багатьох країн світу, нараховує близько 10 тис. видів⁴.

Зі збором цілющих рослин пов'язано досить багато повір'їв. Слобожани вірять, що ці рослини мають певні дні, коли їх можна збирати. Більшість лікарської сировини заготовляють на Зелені свята й Івана Купала. Трави, зібрані в ці дні, наділялися чудодійними лікарськими властивостями. Очевидно, що в день, коли сонячна сила досягала апогею, рослинність також набувала зеніту своїх цілющих особливостей. Саме в цей час шукали скарби, адже в ніч на Івана Купала «горять гроші».

«Я не видію, але кажуть, що на Івана горять гроші», — записано в Західній Україні⁵. Існує досить багато переказів про пошуки скарбів цієї ночі⁶. За повір'ям у ніч на Івана Купала рослини отримують надприродні можливості: дерева переходять з місця на місце й розмовляють між собою за допомогою шелесту листя; тварини теж починають говорити⁷. Лише раз на рік, у ніч на Івана Купала, розцвітає квітка папороті яскравого червоного кольору. Її шукали, щоб стати невидимим, розуміти мову рослин і тварин, бачити заховані в землі скарби. «Якщо вночі на Іванів день сісти на траві, то опівночі побачиш квітку папороті, яка робить людину невидимою»⁸. В інших етносів так само збереглося дуже багато розповідей про шукачів «цвієта папераці»⁹.

Як правило, за зіллям ідуть до схід сонця, зривають до тих пір, поки на рослинах зберігається роса.

Звичай заготовляти лікарську сировину саме у визначені дні має певне раціональне зерно, адже більшість цілющих рослин збирали в період найактивнішого цвітіння, а він припадав на червень-липень, коли й відбувалися названі свята.

Плоди та насіння збирають після їхнього повного достигання. Корені викопують восени. Тут теж знайшли вияв багатовіковий народні спостереження й досвід. У коренях восени нагромаджується найбільший запас потрібних для лікування

речовин. Бруньки, а також кору, збирають ранньою весною в період руху соків у деревах.

Ніколи не сушать рослини на сонці, а тільки в затінку, часто на горищі, що теж підтверджує доцільність спостережень народу: під впливом сонця трави втрачають цілющі властивості. Корені перед сушінням обтрушують від ґрунту, промивають холодною водою, тому що гаряча нищить активні лікувальні елементи.

Унаслідок багатоговікового досвіду народу, вивчення ним лікарських рослин і застосування їх на практиці склалися певні навички, традиції збирання, зберігання та виготовлення з них ліків. На думку А. Решетова, конкретна трудова діяльність людини сприяла формуванню медичних знань¹⁰.

Види ліків і технологія їхнього виготовлення залишаються досить різноманітними. З лікувальною метою використовують квіти, траву й сік рослин, відвари, водні та спиртові настої, порошки (з висушеної рослини або кореня), мазі, компреси. Однак найпоширенішими залишаються рослинні відвари. Їх готують з кореня, кори, сухих квітів і трави висушеного зілля. Дозування досить умовне: 1–2 ложки подрібненої рослини або трав'яної суміші на склянку чи дві кийтки; велика жменя на 0,5 або 1 л води та ін. Тривалість кипіння залежить від того, яку частину рослини використовують: квіти чи траву — 5–10 хв., корінь або кору — до 20–30 хв. Уживають ліки тричі на день, здебільшого перед їжею, приймаючи по столовій ложці, півсклянки, склянці. Застосовують їх зовнішньо. При захворюваннях шкіри рекомендують купелі з відваром ромашки (*Matricaria chamomilla* L.), звіробою (*Hypericum perforatum* L.), череди (*Bidens tripartita* L.).

Деякі відвари готують на молоці, а настої — на воді й горілці. Для водяних настійок беруть висушені квіти, листя, траву рослини, заливають їх окропом і настоюють певний час, найчастіше — півгодини. Дозування таке саме, як і для відварів.

Горілчані настої готують із сушених рослин, рідше — зі свіжих, а також з коренів. Приймають у невеликих дозах (10–20 крапель, чайна або столова ложка). Використовують їх

зовнішньо при лікуванні ревматизму, простудних захворювань, ран, скалічень.

Значно рідше виготовляють порошки, що застосовують внутрішньо при шлунково-кишкових хворобах або зовнішньо як присипки на рани. Так, порошок із квітів ромашки вважається перевіреним засобом при болях у шлунку, який уживають тричі на день, запиваючи водою.

Для приготування мазей використовують сік чи подрібнену свіжу, рідше висушену, рослину і змішують її з тваринними, інколи рослинними, жирами. Застосовують їх для лікування ран, наривів, шкірних висипок.

Дуже часто, лікуючи захворювання шкіри, використовують сік свіжих рослин або їхнє листя чи квіти. Загальновідомим кровоспинним засобом є свіже листя подорожника. Сік чистотілу рекомендують при лікуванні бородавок.

Свіже листя деяких рослин та сирі овочі, так само, як і в решті місцевостей України¹¹, уживаються також ефективним беззаспокійливим засобом. Так, при головних болях на чоло кладуть сирі, нарізану кружальцями картоплю, листя хрону, капусти, лопуха тощо. У вигляді компресів часто застосовують запарені кийткою квіти або траву свіжих рослин.

Таким чином, асортимент рослинних ліків залишається досить широким, а технологія їхнього виготовлення, попри свою простоту, доволі різноманітна. Деякі з методів і способів збору, зберігання сировини та приготування лікарських засобів ґрунтуються на багатоговіковому народному досвіді.

Важливе місце у фітотерапії населення Слобожанщини, як і в інших регіонах України¹², посідають дикорослі трави. Саме з ними, на думку багатьох дослідників, пов'язаний початок раціональних медичних знань, оскільки землеробство й вирощування культурних рослин і нагромадження відомостей про їхні лікувальні властивості — пізніші явища¹³. Серед некультивованих цілющих рослин є цілий ряд таких, доцільність використання яких у народній медицині підтвердила сучасна медична наука.

Слід зазначити, що матеріали, зібрані нами в ході польових досліджень, дають змогу вести мову про значну перевагу використання в лікувальній практиці населення Слобідської України рослин місцевої флори. Подібна тенденція простежується в усіх етномедицинах ¹⁴.

Однією з найпоширеніших цілющих рослин у Слобожан є *чебрець* (*Thymus marchalianus* Wild.). Така популярність пов'язана з його основною функцією — лікувати від кашлю, простудних захворювань. Недарма, мабуть, цю рослину називають «святою травою» (Смир., Смл). Збирають чебрець під час цвітіння в червні-липні. На всій території його вживають внутрішньо у вигляді настоїв або відварів на воді, рідше — на молоці (Смир., Смл, Шндр). Чебрець радять при головних болях, неврастенії, невриті. Подекуди листя цієї рослини використовують для компресів при хворобах суглобів. Захворювання ясен лікують кашкою зі свіжих листочків (Пр., Првл, ЗД, Рай., Шндр). Щоб було гарне волосся, у с. Піски-Радківські Борівського району на Харківщині рекомендують відваром чебрецю полоскати голову. Найчастіше його вживають у суміші з іншими рослинами — звіробоем, ромашкою, липовим цвітом, материнкою та ін.

Сучасна наукова медицина довела бактерицидну дію чебрецю. Тимол, який міститься в ньому, виявляє високу антимікробну активність щодо патогенних грибів ¹⁵. Екстракт чебрецю входить до складу препарату «Пертусол», що вживається від кашлю.

Скрізь на досліджуваній території при лікуванні запалення легенів, кашлю, захворюваннях простудного характеру використовують цілющі властивості *підбілу* (*Tussilago farfara* L.), інша його назва — «мати-й-мачуха». Листя корисне при шлунково-кишкових хворобах, утраті апетиту, гіпертонії, атеросклерозі, ревматизмі й інших захворюваннях. Раціональність народних спостережень підтверджена науково, в аналогічних випадках підбіл уживають і в науковій медицині. Застосування цілющих властивостей цієї рослини має територіальні особливості. На відміну від деяких регіонів України ¹⁶, на Слобожанщині поширене викорис-

тання соку «мати-й-мачухи» у вигляді компресів при лікуванні хвороб зубів (Првл, Пр., Шндр).

Дуже популярним у лікувальній практиці залишається *звіробій* (*Hypericum perforatum* L.). Його вважають зіллям від 99 хвороб. Цю рослину застосовують при лікуванні простудних захворювань, хвороб серця, печінки, нирок, шлунка. Листя й квіти звіробою вживають як сурогат чаю. У с. Рідкодуб Краснолиманського району Донецької області при застудах використовують відвар звіробою з медом, уживати його рекомендують у теплому вигляді після їжі (Тор., ЗД, Дрбш, Яр., Яц.). Зовнішньо застосовують мазі, настойки, відвари при захворюваннях шкіри, ревматизмі. Горілчаними компресами лікують грижу на початковій стадії (Слвгр, Шндр, Яр.). Завдяки науковим дослідженням виявлено в'язучі, антимікробні, кровоспинні та протизапальні властивості цієї рослини ¹⁷. У світлі наукових даних стає зрозумілою раціональна основа використання звіробою серед населення.

Важливе місце у фітотерапії краю посідає *полин гіркий* (*Artemisia absinthium* L.). Його лікувальні властивості відомі українцям і в інших регіонах ¹⁸. Для посилення апетиту й поліпшення травлення в с. Новоселівка Краснолиманського району Донецької області вживають відвар полину. Аби позбутися кашлю, рекомендують використовувати горілчану настоячку за 15–20 хв. перед прийомом їжі (Тор., Срг, Яр.). На всій території відвар полину вважається прекрасним глистогінним засобом.

Ефірна олія полину гіркого за фармакологічними властивостями є близькою до камфори, виявляє кардіостимулюючу дію і збуджує центральну нервову систему ¹⁹. Полин гіркий рекомендують при жіночих недугах, безсонні, «грудній жабі» (ЧО, Студ., Смир., Сніж., Олк, ЗД, Фед., Смл). Зовнішньо використовують горілчані компреси при ревматизмі, болях у суглобах (Парх., Птр, Жур., Дрбш, Слвгр, Шндр, Яц., Яр.).

Подекуди полин наділяється магічними функціями, його гілочками відлякують нечисту силу. У с. Суворово Костянтинівського

району Донецької області збереглося повір'я, за яким жінка, яка довго не могла завагітніти, мусила до схід сонця вийти за село і, щоб ніхто не бачив, покачатися в поліні.

Майже на всій території Слобожанщини, як і в решті регіонів України²⁰, широко використовують цілющі властивості *лопуха великого* (*Arctium lappa* L.). При лікуванні шлункових хвороб, діатезу перевагу надають кореневі лопуха. У с. Некременне Олександрівського району Донецької області корінь цієї рослини застосовують при лікуванні геморою: хвору людину пропарюють у відварі лопуха. Свіже листя прикладають до голови при головних болях. Здавна відвар кореня лопуха великого вважається прекрасним засобом від облісіння.

З різних місцевостей досліджуваної території маємо дані про застосування у фітотерапії інших дикорослих рослин, таких як кропива, подорожник, кульбаба, спориш, шавлія, конвалія, ромашка, деревій.

Кропивою двудомною (*Urtica dioica* L.) лікують легеневі захворювання (Яр., Дрбш, ЗД, Шндр, Брн, Жтл). Сік свіжої кропиви рекомендують пити при хворобі печінки, нирок, авітамінозі. Як сильним активним подразнювачем нею лікують ревматизм: гілочками б'ють хворі місця (Нвс, Сидр, Брн, Првл, Тор., ЗД, ВК, Фед., Кур., П-Р, Пр., Шндр, Яр.). Відваром кропиви полощуть голову при випаданні волосся. Листя кропиви, яке багате на вітаміни С, К, В2, каротин, мікроелементи, мінеральні солі, уживають у їжу, його додають до овочевих салатів.

Здавна відомі цілющі властивості *деревію* (*Achillea millefolium* L.), **місцева назва** — «рибка». На всій території використовують його як кровоспинний засіб. Найчастіше рану заливають соком свіжої рослини або прикладають розім'яті листочки. У с. Новоселівка Краснолиманського району Донецької області на основі смальцю готують мазь із деревію, яка є прекрасним засобом при лікуванні гнійних ран. Тотожні лікувальні особливості цієї рослини відомі українцям Карпат²¹, Поділля²². Часто деревій є складовою трав'яних сумішей, якими лікують шлункові захворювання, жіночі недуги.

Аналогічні функції виконує *подорожник* (*Plantago major* L.). **Подекуди його рекомендують** для зупинки кровотечі (Пр., Смл, Слвгр, ЧО, Шндр, Яр.). Відваром подорожника полощуть горло при ангіні (Првл, Пр., Смл). Розлади шлунка, хворобу печінки лікують горіччаними настоянками. При захворюванні органів слуху радять крапати у вухо декілька крапель соку подорожника. Сироп із цієї рослини на основі меду допомагає лікувати кашель. У с. Богородичне Слов'янського району Донецької області при зубному болі пропонують класти корінь подорожника у вухо.

Раціональність використання подорожника в народній фітотерапії останнім часом підтверджена наукою. Препарати, виготовлені на основі цієї рослини, радять при запаленні сечового міхура, розширенні вен, грибкових захворюваннях, дизентерії, запаленні ясен²³. Подорожник застосовують при лікуванні раку легень і шлунка²⁴.

Важко знайти рослину, популярнішу, ніж *ромашка* (*Matricaria chamomilla* L.). На всій досліджуваній території її використовують внутрішньо при запаленні шлунково-кишкового тракту, неврозах, простудних та гінекологічних хворобах. Доведено, що ефірна олія, яка міститься в рослині, збільшує кількість серцевих скорочень і розширює судини головного мозку, а глікозиди посилюють виділення шлункового й кишкового соку, жовчі та покращують апетит. При безсонні рекомендують уживати порошок ромашки по 2 г через годину після їжі (Рдк, Шндр, Яр.). Компресами з відвару лікують запалення очей, захворювання шкіри (Буг., Бр., Груш., Птр, Плт, Парх., ЗД, Рдк, Яц., Првл, Пр.).

У багатьох випадках при хворобі нирок, печінки, болях у суглобах використовують *кульбабу* (*Taraxacum officinale* Wigg.). Початкову стадію цукрового діабету радять лікувати свіжим соком (30 крапель на 200 мл води) (ЗД, П-Р, Пр., Првл, Смл, Тор., Шндр, Яр.). При авітамінозі як зміцнювальний засіб рекомендують уживати свіжі весняні листки в салаті (листя заливають холодною соло-

ною водою і залишають на 30 хв., щоб зникла гіркота) (Тор., Кмн, Пр., Првл, Слвгр, Смл, ЧО, Шндр, Яц., Яр.). Ефективними при ревматизмі вважаються горілчані компреси з квітів кульбаби (ЧО, Нвс, Шндр).

Широковживаною рослиною при шкірних недугах залишається *череда* (*Bidens tripartita* L.). Її традиційно застосовують зовнішньо, додаючи в купіль. Внутрішньо вона використовується при радикуліті: п'ють відвар по 1 столовій ложці тричі на день. Сік череди в суміші із соком часнику, цибулі та молочаю є ефективним засобом від бородавок (Слвгр, ЧО, Шндр, Яр.). У минулому череда була маловідомою рослиною в західноєвропейських країнах і застосовувалася переважно в народній медицині Русі²⁵.

М'ятою перечною (*Mentha piperita* L.) лікують нервові захворювання, застуди, безсоння. Її рекомендують при шлункових хворобах. На Слобожанщині м'яту вживають разом з липовим цвітом, чебрецем, материнкою та іншими цілющими рослинами. Відвар листя використовують для купелей при нервовому збудженні, запаленні ясен.

Вивчення хімічного складу м'яти перечної підтверджує раціональність народних спостережень. Ментол, який входить до складу її листя, має спазмолітичні та знеболювальні властивості, тому виправдане застосування м'яти при невралгії, зубному болю, запальних процесах верхніх дихальних шляхів. Розчин ментолу у валеріано-ментоловому ефірі (валідол) використовують при стенокардії²⁶.

В арсеналі засобів лікування простудних захворювань поширеною залишається *материнка* (*Origanum vulgare* L.). Вона є ефективним засобом від кашлю на всій досліджуваній території. Часто вживають материнку при гінекологічних хворобах, додаючи в купелі (ЗД, Тор., Кмн, Првл, Пр., П-Р, Смир., Смл, Шндр, Яр.).

При хворобі шлунка рекомендують відвар *пирія повзучого* (*Elytrigia repens* L. Nevski). При застудах, бронхіті, хворобах печінки, нирок використовують як траву, так і корінь. Здебільшого п'ють відвар тричі на день перед

їжею. Зовнішньо застосовують при висипах на шкірі й набряках (Шндр).

Традиційним засобом від хвороб серця залишається *конвалія* (*Convallaria majalis* L.). Переважно використовують квіти рослини. Горілчану настойку вживають внутрішньо по 10–15 крапель тричі на день (Кмн, Буг., Пр., Слвгр, Шндр, Яц., Яр.).

Аналогічну функцію виконує *валеріана* (*Valeriana stolonifera* Chern.). Корені рослини діють заспокійливо при безсонні, нервовому збудженні, нервовій і психічній перевтомах, неврозах, неврастенії, нервовому серцебитті. Близький до валеріани за своїми лікувальними властивостями *пустирник* (*Leonurus quinquelobatus* Gilib.).

Як кровоспинний засіб місцеве населення застосовує відвар із *грициків звичайних* (*Capsella bursa pastoris* L.) (Бар., Гвр, Гус., Дрбш, Првл, Пр., Слвгр, Срг, Тор., Шндр, Яр.).

Народна фітотерапія радить грицики й при важкому сечовиділенні, хворобах печінки й підшлункової залози як послаблювальний засіб та ін. (Првл, Пр., ЧО, Шндр).

Подекуди використовують лікувальні властивості *хмелю звичайного* (*Humulus lupulus* L.). Відвар із шишок хмелю рекомендують при неврозі, каменях у жовчному міхурі, запаленні простати. Подушка, наповнена свіжими суцвіттями хмелю, є ефективним засобом від безсоння (Брн, Жтл, Дрбш, Сидр, Тор., Шндр, Яр.).

Місцевому населенню давно відомі цілющі особливості *конюшини* (*Trifolium pratense* L.). При захворюваннях печінки, сечового міхура, нирок уживають відвар конюшини. Напар із цієї рослини допомагає при простудах, хронічному бронхіті, коклюші, бронхіальній астмі (Рдк, Некр., Шндр, Яр.). Зовнішньо використовують конюшину у вигляді компресів, а також у мішечки з марлі набивають траву, опускають у кип'яток і гарячими прикладають до хворого місця (Шндр, Яр.). Хворобу очей (більмо, алергію) лікують свіжим соком цієї рослини, закапуючи його по декілька крапель у кожне око. У квітах і траві конюшини містяться вітаміни С, Е, каротин, ефірне масло, глікозиди, органічні

кислоти тощо. Таким чином, вивчення хімічного складу рослини підтверджує раціональність використання її в народній медичній культурі.

Матеріали польових досліджень подають відомості про застосування в практиці самолікування слобожан отруйних рослин, таких як чистотіл, вовчі ягоди, пижмо звичайне, переступ, живокість та ін.

Особливу популярність у фітотерапії має *чистотіл* (*Chelidonium majus* L.). Відомий український етнолог З. Болгарович у своїй праці «Народна медицина українців» наводить цілий ряд народних назв рослини²⁷. Уже в самій назві відображена його основна лікувальна функція. Сік чистотілу застосовують при лікуванні хвороб шкіри (Буг., Бр., Груш., П-Р, Якв, Влас., Штр, Тор., ЗД, Кача, Сидр, Дрбш, Првл, Пр., Нвс, Слвгр, ЧО, Шндр, Яр., Рай., Срг, Брн). Він є прекрасним засобом від бородавок. Ця властивість рослини була відома ще стародавнім грекам²⁸. Купелі із чистотілу допомагають при застудах. Подекуди від ревматичних болей застосовують купіль із чистотілу й верби (ЗД, Кмн, Яц., Слвгр, Шндр, Яр.). Хоча чистотіл є досить токсичною рослиною, однак іноді його вживають внутрішньо. Так, у с. Ярова Краснолиманського району Донецької області для профілактики онкологічних хвороб рекомендують пити воду з декількома краплями соку чистотілу. На Поліссі із цією метою готують напар з висушеної трави у співвідношенні одна столова ложка на склянку води, п'ють не більше однієї склянки в день²⁹. Як уважають М. та І. Носалі, відомості про чистотіл як профілактичний засіб від ракових захворювань увійшли в народ під впливом медичної літератури³⁰.

Сучасні дослідження в галузі фармакології підтверджують народний досвід стосовно використання цієї рослини. Спостереження вчених показали, що сік чистотілу, який застосовують за спеціальною технологією, поліпшує діяльність шлунково-кишкового тракту, нирок, серця й нервової системи. Це доводить, що він за механізмом своєї дії не є винищувальним і згубним, а виявляє специфічну дію щодо новоутворень, ним успішно лікували рак шийки матки, стравоходу, шкіри та ін.³¹

Ці та багато інших даних зобов'язують сучасну медичну науку провести фундаментальні дослідження соку чистотілу, щоб створити біологічні ліки й методики лікування ним зляжисних пухлин. Але через високу токсичність рослини й багато не вивчених питань щодо механізму дії ніяк не можна допустити самолікування некомпетентними особами.

При захворюванні шкіри, ревматичних болях рекомендують використовувати відвар *вовчих ягід* (*Solanum dulcamara* L.) у вигляді примочок. Для загоювання ран застосовують кашку з товченого листя і ягід (Шндр, Яц., Яр.). Внутрішньо рослину не вживають.

Як засіб від зубного болю, при захворюванні горла, ротової порожнини використовують відвар *переступу* (*Bryonia alba* L.). Спиртовими настоянками лікують радикуліт, болі в суглобах (ЗД, Кмн, Шндр, Яр.). Через отруйність переступ не рекомендують при лікуванні внутрішніх хвороб.

Місцеве населення широко застосовує *пижмо звичайне* (*Tanacetum vulgare* L.). Так само, як і інші отруйні рослини, його вживають зовнішньо у вигляді компресів при ревматизмі, болях у суглобах, ударах (Дрбш, Кмн, Кур., Пр., ЧО, Шндр, Яр.). Відваром із квітів і листя пижма звичайного полощуть волосся, щоб позбутися лупи (Нвс, Студ., Шндр, Яр.).

Як кровоспинний засіб відома ще така отруйна рослина, як *живокість* (*Symphytum officinale* L.). Свіжим соком з коріння промивають рани або ж присипають порошком (Шндр). Настоянками з кореня живокості лікують ангіну, фарингіт, стоматит і зубний біль (П-Р, Шндр, Яц., Яр., Якв).

У фітотерапії використовують і декоративні рослини, які вирощують у квітниках біля хати. Зібрані нами матеріали засвідчують широку лікувальну дію *нагідок* (*Calendula officinalis* L.). Внутрішньо горілчану настоянку нагідок радять при гіпертонічній хворобі, неврозах. Відваром рослини полощуть горло при запаленні. Зовнішньо застосовують горілчані компреси при ревматизмі (ЗД, Тор., Првл, Пр., Шндр, Яр.). Запарені квіти прикладають до мозолів (Првл, Шндр, Яр.). Як

стверджує відомий вітчизняний етнолог Г. Скрипник, бактерицидні властивості нагідок широко використовувало населення Поділля³².

Інша популярна рослина, відома кожному українцю, оспівана в піснях і легендах, — *любисток* (*Levisticum officinalis* Koch.). Назва її зумовлена характерною для неї властивістю привертати кохання. Ще й нині готують відвар з любистку й дають пити тому, кого хочуть причарувати. З лікувальною метою застосовують корінь, траву та насіння. Корінь у вигляді напару або відвару вживають при захворюваннях нирок, серця, шлунково-кишкового тракту (ЗД, Шндр). Для кращого росту волосся миють голову у відварі трави любистку (Шндр).

Культивують місцеві жителі й *шавлію* (*Salvia officinalis* L.). Уживають листя цієї рослини, яке збирають під час цвітіння. Застосовують її, як і в решті місцевостей України³³, при захворюваннях горла, ясен, флюсах, зубному болю. Відварами шавлії рекомендують промивати рани (Првл, Пр., Шндр, Яр.). На відміну від інших регіонів України, на Слобожанщині здебільшого готують відвари шавлії на молоці.

Подекуди у квітниках можна побачити досить популярну рослину — це «городня» або «кучерява» м'ята. Відвар з неї вважається ефективним заспокійливим засобом. Її часто додають до трав'яних сумішей і вживають для профілактики простудних захворювань.

Розглянутий матеріал дозволяє зробити висновки, що культивування лікарських рослин, поширене серед місцевого населення, посідає помітне місце в народній медичній культурі української Слобожанщини. Увібравши багатовіковий досвід предків, слобожани використовують цілющі властивості рослин місцевої флори при лікуванні різноманітних хвороб у вигляді відварів, настоянок, компресів, мазей. Подекуди рекомендують уживати свіжий сік рослин.

Список обстежених населених пунктів

Донецька область

Костянтинівський район

Суворово (Свр).

Краснолиманський район

Дробишеве (Дрбш), Зелена Долина (ЗД), Новоселівка (Нвс), Рідкодуб (Рдк), Торське (Тор.), Шандриголове (Шндр), Яцківка (Яц.), Ярова (Яр.).

Олександрівський район

Некременне (Некр.), Староварварівка (Стрв).

Слов'янський район

Богородичне (Бгрд), Сергіївка (Срг), Сидорове (Сидр), Слов'яногірськ (Слвгр), Привілля (Првл), Прелесне (Пр.), Райгородок (Рай.).

Луганська область

Кремінський район

Бараниківка (Брн), Червонопопівка (Черн), Житлівка (Жтл).

Новоайдарський район

Штормове (Штр).

Сумська область

Охтирський район

Довжик (Двж), Журавне (Жур.), Хухра (Хр).

Харківська область

Балаклійський район

Петрівське (Птр).

Барвінківський район

Барвінкове (Бар.), Велика Комишуваха (ВК), Гаврилівка (Гвр), Гусарівка (Гус.), Грушуваха (Груш.), Курулька (Кур.), Семиланне (Смл), Федорівка (Фед.).

Борівський район

Піски-Радьківські (П-Р).

Валківський район

Сніжків (Сніж.).

Ізюмський район

Бугаївка (Буг.), Бригадирівка (Бр.), Кам'янка (Кмн), Студенок (Студ.), Червоний Оскіл (ЧО).

Кегичівський район

Власівка (Влас.).

Краснокутський район

Качалівка (Кача), Олексіївка (Олк), Пархомівка (Парх.).

Лозівський район

Смирнівка (Смир.), Яковлівка (Якв).

Нововодолазький район

Палатки (Плт).

- ¹ Болтарович З. Є. Народна медицина українців. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 35; Скрипник Г. Народна медицина // Поділля. – К. : Доля, 1994. – С. 327.
- ² Губергриц А. Я., Соломченко Н. И. Лекарственные растения Донбасса. – Донецьк : Донбас, 1990. – С. 11.
- ³ Ивашин Д. С. Народная медицина Украины // Этнографические аспекты изучения народной медицины : тезисы всесоюз. науч. конф. 10–12 марта 1975 г. – Ленинград : Наука, Ленингр. отделение, 1975. – С. 55, 56.
- ⁴ Сацыперов И. Ф., Соколов В. С. Лекарственные растения народной медицины – на службу научной медицине // Этнографические аспекты изучения народной медицины... – С. 72, 73.
- ⁵ Гнатюк В. М. Знадобы до української демонології. Т. 1–2 // Етнографічний збірник. – Л., 1912. – Т. 33–34. – С. 232.
- ⁶ Бурцев А. Е. Русские народные сказки и суеверные рассказы // Полное собрание этнографических трудов. – С.Пб., 1910. – Т. 5. – С. 19, 20.
- ⁷ Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной ИРГО, Юго-западный отдел : в 7 т. – С.Пб., 1871–1877 ; 1872. – Т. 3. – С. 196.
- ⁸ Зеленин Д. К. Описание рукописей учёного архива ИРГО. – Пг., 1915. – Вып. 2. – С. 225.
- ⁹ Сержпутоускі А. Казкі і апавяданні беларосоу з Слуцкаго павету. – Мінск, 1926. – С. 235–237.
- ¹⁰ Решетов А. М. К истории формирования медицинских знаний у человека (к постановке вопроса) // Этнографические аспекты изучения народной медицины... – С. 18–20.
- ¹¹ Болтарович З. Є. Народна медицина українців. – С. 39.
- ¹² Болтарович З. Є. Народне лікування українців Карпат кінця 19 – початку 20 ст. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 35; Скрипник Г. Народна медицина. – С. 327.
- ¹³ Болтарович З. Є. Народна медицина українців. – С. 76.
- ¹⁴ Этнографические аспекты изучения народной медицины... – С. 72–85.
- ¹⁵ Смик Г. К. Зелена аптека. – К. : Урожай, 1970. – 239 с.
- ¹⁶ Болтарович З. Є. Народна медицина українців. – С. 94.
- ¹⁷ Губергриц А. Я., Соломченко Н. И. Лекарственные растения Донбасса. – С. 69.
- ¹⁸ Скрипник Г. Народна медицина. – С. 328.
- ¹⁹ Беркало Л. А. В поисках ключ-травы: книга о лекарственных растениях. – Х. : Прапор, 1990. – С. 186.
- ²⁰ Болтарович З. Є. Народна медицина українців. – С. 88; Скрипник Г. Народна медицина. – С. 328.
- ²¹ Болтарович З. Є. Народна медицина українців. – С. 85.
- ²² Скрипник Г. Народна медицина. – С. 329.
- ²³ Беркало Л. А. В поисках ключ-травы... – С. 175.
- ²⁴ Балицкий К. П., Воронцова А. Л. Лекарственные растения и рак. – К. : Наукова думка, 1982. – 375 с.
- ²⁵ Перевозченко И. И. и др. Лекарственные растения / И. И. Перевозченко, Б. В. Заверуха, Т. Л. Андриенко. – К. : Урожай, 1991. – С. 176.
- ²⁶ Губергриц А. Я., Соломченко Н. И. Лекарственные растения Донбасса. – С. 221; Перевозченко И. И. и др. Лекарственные растения. – С. 111.
- ²⁷ Болтарович З. Є. Народна медицина українців. – С. 100.
- ²⁸ Смик Г. К. Зелена аптека. – С. 70.
- ²⁹ Болтарович З. Є. Народне лікування українців Карпат кінця 19 – початку 20 ст. – С. 53; Болтарович З. Є. З народної медицини українців Полісся // Народна творчість та етнографія. – 1986. – № 2. – С. 36.
- ³⁰ Носаль М. А., Носаль І. М. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі. – К. : Здоров'я, 1965. – С. 237.
- ³¹ Балицкий К. П., Воронцова А. Л. Лекарственные растения и рак. – 375 с.
- ³² Скрипник Г. Народна медицина. – С. 329.
- ³³ Болтарович З. Є. Народна медицина українців. – С. 122.